

раїнський державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): Матеріали наук. конф., 20 березня 1997 р. / В. А. Смолій (ред.), НАН України, Ін-т історії України. – К., 1997. – Ч. 2. – С. 272-280.

14. Малюта, О. В. Шляхи, політи кров'ю. Про діяльність осередків подільського товариства “Просвіта” в першій половині ХХ століття О. Малюта // “Просвіта”: історія та сучасність (1868–1998): зб. матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ “Просвіта” ім. Тараса Шевченка / упоряд. ред. В. Герман. – К. : “Просвіта”; “Веселка”, 1998. – С. 329-332; Малюта, О. В. “Просвіта” у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. В. Малюта. – К., 2005. – 20 с.

15. Лозовий, В. “Просвіта” на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). До 90-річчя Подільської “Просвіти”. – Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільське міське тов-во “Просвіта”; Історико-культурологічне Подільське брат-во, 1996. – С. 28-40.

16. Нестеренко, В. А. Діяльність товариства “Просвіта” на початку 20-х років на Поділлі / В. А. Нестеренко // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: Науковий збірник, присвячений 400-річчю від дня народження Богдана Хмельницького (Ред. кол.: Баженов Л. В. (відп. ред.), Баженов С. Е., Винокур І. С., Костриця М. Ю. та ін.). – Кам’янець-Подільський : Доля, 1995. – С. 158-160.

17. Просвіти на Поділлі // Нова Рада. – 1917. – № 49. – 28 травня. – С. 3.

18. Просвітянський з'їзд у Києві // Просвітянин. – 1918. – № 1. – С. 25.

19. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 157. – Арк. 47.

20. Видання “Просвіт” Наддніпрянської України, 1906–1922 / Упоряд. С. Л. Зворський. – Вип. 4. (Нац. Парлам. Б-ка України). – К. : Глобус, 1999. – С. 61.

21. 3 життя “Просвіт” // Життя Поділля. – 1919. – № 46. – 12 лютого. – С. 4.

22. 3 життя Подільського Губерніяльного Земства // Село. – 1919. – № 6. – 15 лютого. – С. 24–25.

23. 3 життя “Просвіт” // Життя Поділля. – 1919. – № 27. – 21 січня. – С. 4.; По Україні // Нова Рада. – 1919. – № 19. – 28 (15) січня. – С. 3.; 3 життя “Просвіт” на Поділлі // Село. – 1919. – № 4. – 31 січня. – С. 27.

24. 3 життя “Просвіт” // Життя Поділля. – 1919. – № 28. – 21 січня. – С. 3.

25. 3 життя “Просвіт” // Життя Поділля. – 1919. – № 46. – 12 лютого. – С. 4.

26. 3 життя “Просвіт” на Поділлі // Село. – 1919. – 5 вересня. – № 16. – С. 12.

27. Там само.

28. ЦДАВО України. – Ф. 1113. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 77.

29. 3 життя “Просвіт” на Поділлі // Село. – 1919. – № 16. – 5 вересня. – С. 12.

30. 3 життя Подільського Губерніяльного Земства // Село. – 1919. – 15 лютого. – № 6. – С. 25.

31. 3 життя “Просвіт” // Життя Поділля. – 1919. – № 88. – 3 квітня. – С. 4.

32. 3 життя “Просвіт” на Поділлі // Село. – 1919. – № 21. – 29 жовтня. – С. 24.

33. 3 життя Подільського Губерніяльного Земства // Село. – 1919. – № 6. – 15 лютого. – С. 25.

34. 3 життя “Просвіт” на Поділлі // Село. – 1919. – № 23. – 12 грудня. – С. 23.

35. Там само.

Резюме

Исследуется процесс становления и деятельности общества “Просвита” с. Глебов Ушицького уезда Подольской губернии в 1918–1919 гг.

Ключевые слова: общество, “Просвита”, просвитяны, филия.

Одержано 1 червня 2011 року

УДК 378:63](477.43)“192”

В.В.Покалюк

Кам’янець-Подільський сільськогосподарський інститут на початку 20-х рр. ХХ ст.

У статті висвітлено діяльність Кам’янець-Подільського сільськогосподарського інституту на початку 1920-х рр., показано реорганізаційні процеси та організацію діяльності вишу, його навчальну та наукову роботу, громадсько-політичну діяльність, матеріальне становище.

Ключові слова: інститут, викладач, студент, навчання, прийом.

В сучасних умовах, коли в усіх галузях життя незалежної України, в тому числі в освіті, відбуваються суттєві зміни відповідно до реалій ХХІ століття і нових потреб суспільства, вивчення досвіду минулого є корисним і повчальним. Це стосується і питань розвитку вищої освіти, зокрема сільськогосподарської, у 1920–1930-х рр. Один із аграрних навчальних

закладів цього періоду діяв у Кам'янці-Подільському. Окремі аспекти його діяльності відображені у працях М.І.Алешенка, М.І.Бахмата, О.Б.Комарницького, А.Ф.Сурового, В.А.Радіоненка, А.І.Гринька та ін.¹

У нашому дослідженні ми спробуємо показати реорганізаційні процеси та організацію діяльності Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, формування контингенту студентів, навчальну і наукову роботу вишу, становлення його матеріальної бази.

Сільськогосподарський інститут (СГІ) було створено у 1921 р. на базі сільськогосподарського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету. Його становлення відбувалося у важкі часи повоєнної розрухи та голоду 1921–1923 рр.

Згідно з рішенням колегії Укрголовпрофосвіти від 26 лютого 1921 р. про реорганізацію інституту теоретичних наук у два самостійних заклади – інститут народної освіти та сільськогосподарський інститут², цей процес мав завершитися до 1 червня 1921 р.³

Своє існування на Поділлі як окремий вищий навчальний заклад СГІ розпочав саме 1 червня 1921 р. План роботи інституту було окреслено у “Декларації ради сільськогосподарського інституту”, яка була схвалена вченою радою закладу 21 травня 1921 р. Практичними завданнями інституту у напрямку організаційної роботи були визначені такі: “забезпечення інституту фондом навчання, ... викладачів та студентів помешканням, ... коштами на поширення лабораторій та кабінетів”⁴.

Процес відокремлення факультету К-ПДУУ та перетворення його в інститут остаточно завершився 15 жовтня 1921 р., коли було оприлюднено відповідний наказ політичного комісара міста С.Чалого⁵.

Першим керівником новоствореного закладу був професор М.Т.Герашенко, який з 16 квітня по 12 травня 1921 р. очолював раду інституту. З травня по жовтень 1921 р. інститут очолював приват-доцент, згодом – професор Олекса Миколайович Полянський, а з 1921 по 1926 рр. – професор Микола Миколайович Баєр⁶.

Вищим органом інституту визначалася Науково-шкільна рада, яка була утворена 12 травня 1921 р. Її головою обрали приват-доцента О.М.Полонського. Вона складалася з викладачів і представників від студентів⁷.

У своїй структурі інститут мав лише один факультет – агрономічний, який готував агрономів-організаторів. У перші роки функціонування його очолював професор І.А.Олійник. У 1921–1922 рр. в інституті діяла 31 кафедра⁸. У закладі працювали 25 штатних та 11 позаштатних викладачів, у т.ч.: 11 професорів, 7 доцентів, 18 асистентів⁹.

Професорсько-викладацький колектив СГІ складався з блискучих викладачів, які в свій час здобули вищу освіту в кращих навчальних закладах Росії та Західної Європи. Серед них – М.Т.Герашенко, О.М.Полонський, М.М.Баєр, І.А.Олійник, Н.Т.Гаморак, В.П.Храневич, В.П.Живан, С.А.Плюйко, О.В.Красівський, М.О.Пахарь, Є.Н.Сердюк, С.І.Городецький, О.С.Мельник, Б.К.Дудолькевич, Є.Сташевський, М.Журавський, М.Л.Бернацький, О.М.Городецький, П.Доброніченко, С.Красніков, С.Назаревич та інші¹⁰.

СГІ намагався поповнити свій викладацький склад кваліфікованими професорами, доцентами, асистентами. Перед прийомом на роботу претенденти мали відчитати дві пробні лекції, одну з яких обирали на свій розсуд, тематику іншої визначав інститут. Такі випробування перед прийняттям на роботу пройшли доценти М.Л.Бернацький, О.М.Городецький, П.Доброніченко¹¹.

Працювати викладачам доводилося у не простій обстановці. Це було наслідком політики правлячої більшовицької партії, спрямованої проти національно-свідомої інтелігенції, що перебувала в опозиції до радянської влади. 23 липня 1922 р. Політбюро РКП(б) на своєму засіданні розглянуло питання “Про політичні виступи професури” та прийняло відповідну постанову, згідно якої вимагалось посилити відповідальність ректорів і деканів, спільно з політичними комісарами, за роботу інститутів і факультетів¹².

Викладачі інституту були незабезпечені одягом, їжею, світлом. Вони отримували мізерні заробітні плати (в більшості за роботу платили зерном, мукою, картоплею). Через такі тяжкі умови життя наукова робота фактично не розгорталась до червня 1922 р. Чимало викладачів шукали заробітку за межами вишу¹³.

Активізацію наукової роботи інституту спричинила організація в червні 1922 р. філії Наукового комітету України, яку очолив професор М.Т.Герашенко. Насамперед, проводилися фізіологічні дослідження, було започатковано видання збірника “Наукові записки сільськогосподарського інституту”. Відповідальність за вихід у світ видання поклали на геодезичний кабінет¹⁴.

Академічний персонал СГІ проводив досить плідну наукову та педагогічну роботу. Через відсутність фахової літератури та коштів на її придбання, викладачі на друкарських машинках друкували конспекти лекцій, виготовляли таблиці та наочні матеріали. Серед них праці О.М.Полонського “Неорганічна хімія”, І.А.Олійника – “Основи ґрунтознавства”,

“Загальне хліборобство”, “Суспільна агрономія”, М.М.Баєра “Геодезія”, О.М.Полонського – “Неорганічна хімія”, В.П.Храневича – “Лугівництво”, “Кормові рослини”, “Культура боліт”, Н.Т.Гаморака – “Морфологія і анатомія рослин”, С.І.Городецького – “Фізико-географічна і сільськогосподарська районізація Поділля”, О.С.Мельника – “Загальна зоотехнія”, “Молочарство”, М.О.Пахаря – “Лісівництво”.

В одному з архівних йшлося про те, що керівництво вишу зверталося з проханням до Головлпрофосвіти УСРР надати кошти на придбання друкарні для інституту, яка б друкувала необхідні книги для студентів. Частину виданих праць викладачів мали передавати у читальний зал¹⁵.

Великою втратою для інституту стала смерть викладачів Є.Н.Сердюка (12 листопада 1921 р.), М.О.Пахаря (13 травня 1922 р.), Оленича, Папегута та О.М.Городецького¹⁶.

Значна увага в інституті приділялася формуванню студентського контингенту. Прийом студентів обмежувався з боку владних партійних структур. Восени 1921 р. було введено положення, згідно з яким у вищі навчальні заклади вступали лише за направленням радянських, партійних, комсомольських, профспілкових військових організацій і комітетів незаможних селян¹⁷.

При інституті працювали приймальні комісії в складі представників губернських партійного комітету, ради профспілок, комітету незаможних селян, органів професійної освіти, які враховуючи рівень освіченості і соціальне походження кандидатів, відбирали потрібну кількість студентів¹⁸.

Вихідці з родин поміщиків, буржуазії, колишніх військовослужбовців царської та українських армій взагалі не допускались до вишів. За плановим підбором пролетарського студентства стежив політкомісар С.Чалий¹⁹.

У “Декларації ради сільськогосподарського інституту” наголошувалося на необхідності в першу чергу приймати в інститут вихідців з робітничо-селянського середовища. Все ж полегшені правила прийому не розв’язали проблему пролетаризації вищої школи, адже від студентів вимагалися достатні знання з мови, літератури, математики, історії. У той же час майбутні студенти не мали достатньої навчальної підготовки²⁰.

У закладі навчалися переважно студенти з Поділля, Південної Волині, Північної Бессарабії. Їх кількість в різні роки не була сталою. Так, 1 січня 1920 р. на I курсі навчалось 80 осіб, на II-му – 40. До травня 1921 р. кількість студентів зменшилося на 23 особи²¹. Наприкінці 1922 р. в інституті навчалось вже 219 осіб, з яких до вступу у виш трудову школу закінчили

8 осіб, середню – 99, неповну середню (5-7 кл.) – 38, професійну школу – 69, технікуми – 4, домашню освіту здобула 1 особа²².

Що стосується соціальної приналежності, то переважну більшість студентства становили селяни. Так, у 1922–1923 навчальному році в інституті навчалось 208 студентів, у т.ч. 148 селян, 37 робітників. За статеву ознакою значно переважали чоловіки (їх нараховувалося 191, жінок – 17)²³.

Розподіл за національністю показав, що на 1 жовтня 1922 р. представники корінного етносу – українці становили 94,57% від загальної кількості студентів, росіяни – 3,19%, поляки – 0,32%, євреї – 1,60%, інші – 0,32%, на 1 жовтня 1923 р. відповідно 90,92%, 1,88%, 0,92%, 3,46%, 2,82%, на 1 жовтня 1924 р. – 91%, 2,35%, 1,17%, 3,52%, 1,96%²⁴.

Основним видом діяльності студентства була навчальна робота. Вони опановували такі навчальні дисципліни: геодезія, лісівництво, систематика нижчих рослин, органічна хімія, геологія, метеорологія, ентомологія, кристалографія, мінералогія, сільськогосподарські технології, політична економія, фізіологія тварин, мікробіологія, аналітична хімія, спеціальне хліборобство, лісоустрій і таксація, загальне скотарство, лугівництво, фізіологія рослин²⁵.

Навчальний процес був не ритмічним. Так, весняний семестр 1921–1922 навчального року розпочався з запізненням через значне зниження температури. Він тривав 7 лютого до 13 квітня 1922 р. Роботи в інститутському господарстві розпочалися з 20 квітня, а практичні роботи – з 10 травня²⁶.

Взимку заняття через брак коштів на освітлення відбувалися вдень, а закінчувалися до 19.00 години, часто скорочувалися на 30 хвилин. Так відбувалося до 25 березня²⁷. Поборюючи голод, холод студенти працювали в погано освітлених аудиторіях, читальнях при свічках²⁸.

Чимало студентів працювали у радянських установах, у зв’язку з чим часу приділяли навчальній роботі, через що виникали проблеми із складанням заліків. Лекції відвідували пересічно лише 50–75% студентів²⁹. Для проведення практичних занять студентство організовувалося у групи, які переважно проводилися у неділю. Ці заняття молодь відвідувала охоче: “спостерігалася велика тяга, напружена увага та бажання студентства до досягнення практичних навиків”³⁰.

Після закінчення інституту студенти впродовж року стажувалися на сільськогосподарському виробництві, а згодом захищали дипломні роботи за результатами яких отримували дипломи агрономів-організаторів³¹. Перший випуск студентства відбувся у 1923 р.³²

Негативно позначилися на студентстві “соціально-економічні чистки” (перереєстрації) їхнього складу, які проводилися у 1921–1924 рр. Внаслідок цих чисток з вишу було відраховано цілий ряд студентів – вихідців із сімей “контрреволюціонерів”, священників, заможних селян. Так, якщо на 1 липня 1922 р. в інституті було 230 студентів, то після проведення 1921–1923 рр. “соціально-економічної перевірок”, їх залишилося лише 92 особи³³.

Студенти голодували, їм бракувало нормального верхнього одягу, білизни, взуття. Спільно з викладачами вони заготовляли дрова для опалювання корпусів. Незважаючи на матеріальні негаразди, студенти напружено працювали. Багато з них не витримували таких умов навчання і залишали інститут, деякі помирали³⁴.

Значну увагу в інституті приділяли партійній роботі. За дотриманням лінії більшовицької партії в інституті стежили партійні, комсомольські, профспілкові осередки та секції селян-незаможників. Партійний та комсомольський осередки були створені у 1923 р. Поступово кількість комуністів комсомольців зростала. Якщо, у 1922 р. перші з них склали 3,83% від загальної кількості студентства, то вже у 1923 р. їх було 5%, у 1924 р. – 5,42%. Що стосується комсомольців, то у 1923 р. вони становили 3,76%, 1924 р. – 9,49%³⁵.

Функціонувала в інституті і профспілкова організація. 5 квітня 1923 р. відбулися об’єднавчі збори профспілок робітфаку і агрономічного факультету СГІ, які обрали виконавче профбюро у складі 5 осіб. Відповідно об’єднали і профспілкові секції, які нараховували 152 особи. До обов’язків профбюро входив захист інтересів студентства. Частині студентів цей орган надавав матеріальну допомогу. Також він організовував касу взаємодопомоги. Бюро проводило велику профосвітню роботу. Зокрема, було прочитано 11 лекцій з питань профспілкового руху, організовано профбібліотеку і читальню³⁶.

Важливу роль в житті інституту відіграв відомий державний і партійний діяч, голова ВУЦВК Г.І.Петровський, який 12 лютого 1921 р. прибувши до Кам’янця, відмінив рішення Губвідділу, відповідно до якого до Вінниці мали виїхати провідні викладачі інституту професори М.М.Баєр, В.П.Храневич, приват-доценти М.О.Пахарь, О.М.Городецький Є.Н.Сердюк. Через їх від’їзд інститут фактично перестав би існувати³⁷.

Викладачі крім основної роботи, займалися ще й громадською діяльністю, викладаючи на різних курсах. Так, в лютому 1921 р при виші діяли землемірні курси, на яких навчалися 40 осіб³⁸. Навесні 1922 р. для ін-

структорів земельного відділу і комітетів незаможних селян при СГІ було організовано чотириденні курси по боротьбі з посухою³⁹.

Викладачі та студенти популяризували серед населення сільськогосподарські знання. З метою здійснення аграрного всеобучу спільно з редакцією газети “Червоний кордон” та окружним земельним відділом СГІ видавав газету “Подільський господар”⁴⁰. У журналі “Студент революції” вміщено інформацію про друковані органи бюро СГІ і робфаку – “Листок студента” і “Жнива”, осередку ЛКСМУ – “Зміна”. Кореспондент І.Кумпань переконував, що у газетах “треба побільше прози, сатири, гумору, побуту в першу чергу. Віршів, це максимум один. Карикатура обов’язкова. Що торкається коновок та верстання – вони приляжуть самі в процесі внутрішнього зросту газети”⁴¹.

Значним громадським чинником був агрономічний гурток, який було створено у травні 1923 р. Незабаром він став одним з кращих в Україні. Його робота відбувалася в трьох напрямках:

- теоретичне поглиблення знань гуртківців;
- науково-дослідна і практична праця;
- поширення агрономічних знань серед селянства.

Гурток поділявся на 5 секцій: економічну, фітотехнічну, ґрунтознавчу, захисту рослин, зоотехнічну⁴².

Гуртківці підтримували зв’язки з багатьма дослідними станціями і полями України, влаштовували виставки, проводили для населення консультації, обладнали зразковий кабінет агронома для Довжоцького району⁴³.

Восени 1923 р. було організовано студентський клуб, при якому діяли літературний, музичний, драматичний, хоровий та спортивні гуртки. Почали випускати стіннівку “Листок студента”⁴⁴.

Чималих зусиль було докладено для формування навчально-матеріальної бази. На червень 1921 р. Кам’янець-Подільський СГІ мав у своєму розпорядженні класи та кабінети геодезії, землеробства, орнітології тварин, загальної зоотехнії, молочарства, мікробіології, загальної агрохімії, навчальну ферму, сади та виноградники. Спільно з ІНО використовували кабінет ботаніки, зоології, мінералогії та геології. Зазначимо, що через холодну зиму 1921–1922 рр. загинули колекції ботанічного та зоологічного кабінетів, було зіпсовано чимало хімічного посуду в лабораторії⁴⁵. Значно дошкулляла розвитку інституту відсутність коштів з центру⁴⁶.

З перших днів функціонування вишу розпочали свою роботу дослідні установи: у 1923 р. започаткували метеорологічну станцію, а в 1924 р.

контрольно-насіньову станцію та плодовий розсадник⁴⁷. Функціонували також зоологічний та мінералогічний музеї⁴⁸.

Дослідні установи інституту, навчально-дослідні поля, зоологічний та мінералогічний музеї виконували значну культурно-освітню роботу. Вони приймали численні екскурсії учнів трудових шкіл Кам'яниччини. На їх базі здійснювалася перепідготовка вчителів цих шкіл⁴⁹.

Ще у грудні 1920 р. було відкрито бібліотеку з читальною, працівники якої поставили за мету зібрати книги виключно наукового змісту з агрономічних дисциплін. До читального залу передавалися конспекти лекцій викладачів. На початку своєї роботи бібліотека нараховувала лише 1000 примірників літератури, а до червня 1921 р. бібліотечний фонд зріс до 1500 томів, які прибули з націоналізованих бібліотек. Завідувала бібліотекою студентка В.К.Вікул. До кінця 1921 р. книгозбірня нараховувала вже 3 тис. прим. літератури⁵⁰. На 15 червня 1922 р. тут було 4233 прим., а у вересні 1923 р. – 9430 прим. Примірниковий фонд поділявся на відділи: загальний, соціальний, “чисті науки”, мистецтво, література, історія та географія, прикладні знання. Переважали книги переважно агрономічного змісту⁵¹.

В інституті з ініціативи політкомісара С.Чалого було організоване колективне сільське господарство. З викладачів та студентів створили робітничі бригади. За ними закріпили певні ділянки, на яких вони в обов'язковому порядку відпрацьовували встановлену кількість годин⁵². Зокрема, кожен студент мав тижневий трудовий мінімум, що нараховував 8 годин і річний – 400. Відпрацьований час фіксувався у відповідних картках⁵³.

Для обслуговування потреб колективу інституту було організовано їдальню, швейну майстерню, майстерню з ремонту взуття та пральню⁵⁴.

Таким чином, наявні архівні джерела, матеріали періодичної преси, окремі наукові дослідження дають змогу прослідкувати становище Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту на початку 20-х років ХХ ст. Становлення навчального закладу, який був створений на базі сільськогосподарського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету, відбувався в умовах політики більшовицької влади, що не могло не позначитися, насамперед, на формуванні викладацького та студентського колективів, навчальній, науковій та громадській роботі. Досить складним було матеріальне становище вишу.

Примітки:

1. Бахмат, М. І. Подільський державний аграрно-технічний університет: монографія / М. І. Бахмат, М. І. Алещенко. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-

Подільська міська друкарня, 2005. – 264 с.; Комарницький, О. Б. Журнал “Студент революції” Про подільське студентство середини 20-х рр. ХХ ст. / О. Б. Комарницький // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – Т. 12. – С. 406-414; Алещенко, М. І. Робітничий факультет при Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті / М. І. Алещенко, А. Ф. Суrowий, В. А. Радіоненко // Там само. – Т. 11. – С. 263-269; Суrowий, А. Ф. Професійно-технічна освіта на Поділлі (1920-ті роки) / А. Ф. Суrowий // Там само. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 6. – С. 280-293; Гринько, А. І. Вищі навчальні заклади Хмельниччини в роки голодомору 1932–1933 рр./ А. І. Гринько // Там само. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 287-300.

2. Завальнюк, О. М. Сільськогосподарський факультет Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919–1921 рр.). Дослідження. Документи. Матеріали / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2004. – С. 23.

3. Бахмат, М. І. Зазначена праця. – С. 43-44.

4. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф. Р.195. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 6.

5. Сільсько-Господарчий Інститут в Кам'янці на Поділлі // Червона правда. Орган Кам'янецького повітового комітету К.П(б)У повітвиконкому Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. – Кам'янець на Поділлі. – 1921. – 23 жовтня. – Ч. 44. – С. 1.

6. ДАХО. – Ф. Р.195. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 26.

7. Там само. – Арк. 27.

8. Там само. – Арк. 27 зв.

9. Баєр, М. М. Підсумки будівництва Кам'янецького Сільсько-Господарського Інституту та перспективи його розвитку / М. М. Баєр. – Кам'янець на Поділлі : Друкарня імені Леніна, 1927. – С. 16-17.

10. ДАХО. – Ф. Р.195. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 1.

11. Там само. – Спр. 9. – Арк. 26.

12. Там само. – Спр. 53. – Арк. 14 зв.

13. Там само. – Спр. 9. – Арк. 35 зв.

14. Там само. – Арк. 35.

15. Там само. – Спр. 11. – Арк. 1 зв; Спр. 53. – Арк. 14.

16. Баєр, М. М. Зазначена праця. – С. 13.

17. Бахмат, М. І. Зазначена праця. – С. 50.

18. Там само. – С. 51.

19. ДАХО. – Ф. Р.195. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 3.

20. Там само. – Спр. 15. – Арк. 27.

21. Там само. – Спр. 9. – Арк. 25.
22. Там само. – Арк. 17.
23. Там само.
24. Баєр, М. М. Зазначена праця. – С. 13.
25. ДАХО. – Ф. Р.195. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 1.
26. Там само. – Спр. 9. – Арк. 33.
27. Там само. – Арк. 33 зв.
28. Сільсько-Господарчий Інститут... – С. 1.
29. ДАХО. – Ф. Р.195. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 25.
30. Там само. – Арк. 46 зв.
31. Бахмат, М. І. Зазначена праця. – С. 50.
32. ДАХО. – Ф. Р.195. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 46.
33. Баєр, М. М. Зазначена праця. – С. 13.
34. Сільсько-Господарчий Інститут... – С. 1.
35. Баєр, М. М. Зазначена праця. – С. 13.
36. Профробота Каменец-Подольського Рабфака и Агрофака С.Х.И. // Студент революції. – Харків. – 1923. – № 6. – С. 99-101.
37. ДАХО. – Ф. Р.195. – Оп. 1. – Спр. 84. – Арк. 25.
38. Там само. – Спр. 14. – Арк. 36.
39. Там само. – Спр. 59. – Арк. 19.
40. Там само. – Спр. 81. – Арк. 10.
41. Бахмат, М. І. Зазначена праця. – С. 63.
42. Кумпань, І. Настінні газети (з розвідок і досвіду організації стінних газет при Кам'янець-Подільському С.Г.І. та Робфаку) / І. Кумпань // Студент революції. – 1924. – № 7. – С. 50-52.
43. ДАХО. – Ф. Р.195. – Оп. 1. – Спр. 81. – Арк. 1.
44. Бахмат, М. І. Зазначена праця. – С. 57.
45. ДАХО. – Ф. Р.195. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 35.
46. Там само. – Спр. 11. – Арк. 1 зв.
47. Баєр, М. М. Зазначена праця. – С. 4.
48. ДАХО. – Ф. Р.195. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 19.
49. Баєр, М. М. Зазначена праця. – С. 5.
50. ДАХО. – Ф. Р.195. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 27,36.
51. Там само. – Арк. 33.
52. Там само. – Спр. 17. – Арк. 4.

53. Там само. – Спр. 18. – Арк. 5.

54. Там само. – Спр. 9. – Арк. 43.

Резюме

В статті освещается деятельность Каменец-Подольского сельскохозяйственного института в начале 1920-х гг., показаны реорганизационные процессы и организацию деятельности вуза, его учебную и научную работу, общественно-политическую деятельность, материальное положение.

Ключевые слова: институт, преподаватель, студент, учеба, прием.

Одержано 1 вересня 2011 року

УДК 069.01(477.43)“193”

В.О.Савчук

Музейництво Поділля у другій половині 1930-х років: особливості розвитку і результативність

З'ясовуються характерні риси музейного будівництва на Поділлі в контексті політики Комуністичної влади в другій половині 30-х років ХХ ст.

Ключові слова: музеї, Поділля, владний режим, традиції, експозиції, виставки, політичні репресії.

З часу появи музейництва розширилися можливості для творчої самореалізації багатьох поціновувачів історії, культури, народних традицій, формування у наступних поколіннях поваги до самобутності власного народу. Звідси різні школи професійних істориків, аматори-краєзнавці по своєму трактували роль музейництва в суспільних процесах, що спостерігається на прикладі музейної традиції Подільського регіону, увага до якої особливо зросла наприкінці 80-х рр. ХХ ст. – перших десятиліттях доби незалежної України. Про це засвідчують, зокрема, проведена 1990 року у Кам'янці-Подільському наукова конференція “Музеї і Поділля” [1,] а та-